

Koppány Márton / MINDEN SZABAD

„Minden szabad neki, éppen csak önfeléd nem lehet, ám így megint csak minden tilos, kivéve azt az egyet, ami egésze szempontjából pillanatnyilag szükkéses.”

KAFKA

A Talmud könyvei (válogatás; az eredeti szöveg alapján fordította dr. Molnár Ernő; Bp., 1921–23; hasonmás kiadás, felelős szerkesztő Babits Antal; Bp., 1989)

Franz Kafka: Az én cellám (fordította Halasi Zoltán, Bp., 1989)

Ludwig Wittgenstein: A bizonyosságról (fordította Neumer Katalin; Bp., 1989)

„Mi az Isten akarata, ezt kérdezték (Ezra, az első írástudó követői) kis és nagy kérdésekben egyaránt, s a feleletet mindig a Bibliában keresték és meg is találták. Ha a felelet nem volt meg a Tóra betűjében, megtalálták a Tóra szellemében” – írja dr. Blau Lajos *A Talmud könyvei* egyik bevezető tanulmányában. „Mert a Talmud velejében nem más, mint a Biblia magyarázata.”

Ha Isten akarata kérdéssé válik, akkor a kérdést meg kell válaszolni. A Tóra (az Írott Tan, Mózes öt könyve) betűje önmagában nem képes (már) (minden esetben) (mindenki számára) közvetíteni a Tóra szellemét, ezért van szükség magyarázatra, kommentárra. És ha elhomályosult is a Biblia (a tágabb értelemben vett Írott Tan, a Szentírás, az Írás (jelentése, legalább az bizonyos (maradt) – hangsúlyozza dr. Blau Lajos –, hogy van, ami kapcsolatban áll vele, van, ami rá vonatkozik.

Az idézett szövegben az egyik helyen a Tóra, a másik helyen a Biblia szó szerepel, s a különbségtétel aligha véletlen. A Biblia végső soron nem más, mint egy, a Tórán alapuló építmény. Maga a Biblia a legelső tóramagyarázat. *A Talmud könyvei* bevezető tanulmányai szerint az írástudók – akiknek száma „túl van esetleg a 2500-on” (dr. Goldberger Izidor) – egy „közel 6000 oldalas” művet hoztak létre (Babits Antal), melyet „rendkívüli éleselméjűség, finom szó- és gondolatdiszinkciók, mélyenszántó logika, tényleg előfordult vagy csak akadémiáskusan fölvetett eseteknek a végletekig menő boncolása, villámszerűen egymásra csapó kérdések és válaszok, állítások és ellenvetések, érvelések és cáfolatok beláthatatlan tarkasága és az ember teljes figyelmét igénylő élenksége” jellemez (Fischer Gyula).

Isidore Epstein *Judaizmus* című könyvében megállapítja, hogy a Talmud bölcsei nem filozófusok és nem szikkadt agyú elméletgyártók, hanem akárcsak szellemi őseik, a bibliai próféták, gyakorlatias emberek voltak. Céljuknak azt tekintették, hogy – a legkülönbözőbb retorikai eszközökkel – megvilágítsák az Írás jelentését.

A jelentést, ami tehát elhomályosult, de nem veszett el.

A Bibliát kommentáló Szóbeli Tan később maga is

újabb szóbeli kommentárok írott alapjává vált, mígnem a Talmud (eredetileg: Szóbeli Tan) írott változata végleges formát öltött.

Fischer Gyula meglátása szerint azonban „a Talmud is... igen sok kérdést nyitva hagyott, a végleges döntést azokra a férfiakra bízva, kik majd behatóan szentelik magukat tanulmányozásának és koruk vallásos szükségességei mérlegelésének”.

A férfi, akire a végleges döntés van bízva, még nem jött el.

Az újabb és újabb magyarázatok azért születtek, hogy „életet leheljenek a szavakba”. A fordulatot Martin Buberől kölcsönöztem. Buber (*A haszidizmus a vallások történetében* című tanulmányában) egy „különleges” miszticizmust, vagy pontosabban és óvatosabban fogalmazva, egy, a miszticizmus és a vallásos hit közti hajszálvékony érintkezési felületet jelöl vele. Egy olyan felületet, ahol a belső megvilágosodás és az Írott Tan kinyilatkoztatása, az időn kívüliség és a történelmi idő egybeesik. A mindenkori „magyarázat” egy *magatartás* éppen aktuális, éppen átélhető leírása. Paradox helyzet ez: a szöveg sosem önmagát jelenti. Ezért és ennek ellenére van rá szükség.

A következő példa jól érzékelteti az „élet” és a „szavak”, a „szellem” és a „betű” viszonyát, és arra is alkalmas ad, hogy felismerjük, Franz Kafka nem volt se több, se kevesebb, mint egy kivételes erejű modern írásmagyarázó. Halasi Zoltán jegyzete szerint (lásd *Az én cellám* című aforizmagyűjteményt) „Az igaz út...” kezdetű aforizma alapjául egy hászid történet szolgált, egy példázat „az istenszolgálathoz vezető igaz útról”: „Két barátot halálra ítélnék, bár a császár meg van győződve ártatlanságukról. Mivel meg akarja menteni őket, ártatlanságukra azonban nem tud bizonyítékkal szolgálni, elrendeli: feszítsenek ki egy hosszú kötelet szélében egy tó fölött. Akinek sikerül az átkelés, megmenekül. Az elsőnek sikerül is. Amikor a második kerül sorra, megkérdezi: Mondd, hogy sikerült megtenned ezt a veszedelmes utat a kötélén? A barátja így felel: Amint éreztem, hogy már dőlök az egyik oldalra, gyorsan a másik oldalra hajoltam. Az a fő, hogy egy pillanatra se felejtsem el az ember, hogy kötélén jár, és az életéről van szó.”

Ugyanez Kafkánál: „Az igaz út olyan kötélpálya, amely nem a magasban, hanem épp a föld felett van kifesztve. Láthatóan nem is arra rendeltetett, hogy járjunk, inkább, hogy botladozzunk rajta.” (Nemcsak ezt az aforizmat érdemes összevetni a fentebbi hászid történettel, hanem a „Minden szabad...” kezdetű, a mottóban már

idézett aforizmát is. Így talán még különösebb megvilágítást kapnak a következő szavak: „éppen csak önfeledt nem lehet”. De erre még visszatérek.)

Kafkánál a veszély túl nagyból túl kicsivé transzponálódik. Hiába nézünk a lábunk elé, nem látunk semmiféle szakadékot. Mindig túl késő van, és minden túl sok. Egyszerűen nincs mit felismerni, észrevenni. Ezért az igazi veszély: a *feledékenység*. S ezzel vissza is kanyarodtunk – egy újfajta (új „retorikájú!”) érzékenység nyomvonalán – az eredeti történethez.

Folytassuk egyelőre ott, ahol a Fischer Gyula által említett kérdések „nyitva maradtak”. Voltak, akik már a talmudisták magyarázatait is elhibáztak és feleslegesnek tartották. (Lásd ezzel kapcsolatban például Isidore Epstein leírását a karaitákról, azaz „az Írás olvasóiról”, akik a Tóra előírásainak szó és betű szerinti betartására törekedtek.) S voltak, akik a „szó” és a „lélek”, a „betű” és a „szellem” közti feszültség elől az álmessianizmus radikalizmusába, végső soron a *minden Tóra* állításhoz, illetve magatartásba menekültek. (A „menekülés” kifejezés itt nem értékítélet, csupán azt hangsúlyozza, hogy a feszültség korról korra sokak – olykor egész közösségek – számára elviselhetetlenül nagyvá vált. Az „álmessianizmussal” kapcsolatban pedig hadd utaljak arra, hogy a messianisztikus hit a zsidó vallás vitatott kérdései közé tartozik, elég csak Maimonides és Crescas vallásfilozófiai műveit említeni – lásd ezzel kapcsolatban például Epstein vagy Gershom Scholem fejtegetéseit. A probléma tehát korántsem az „ál”, hanem a „Messiás” szóval kezdődik.)

Az egyik legnevezetesebb álmessiás, Szabataj Cvi, elképesztő hatást gyakorolt követőire a XVII. században, mindenekelőtt azzal, hogy – feltehetően kényszerből – áttért az iszlámra. Az áttérés aktusa a követők szemében misztikus jelentőséget kapott: ahelyett, hogy cáfolta volna, végképp bebizonyította a megváltottság tényét. Gershom Scholem írja *A bűnön keresztüli megváltás* című tanulmányában: az álmessiás követői szerint az „átmeneti korszakban” a megváltottság ténye el van rejtve, titokban van tartva, ezért a Tórát is el kell rejtteni, meg kell tagadni.

Az igazi kérdés számomra nem az, hogy hogyan lehet eljutni egy *minden Tóra* típusú állításhoz, illetve magatartáshoz, hanem a következő: mi a különbség, van-e különbség a között, ha valaki a „betű” értelmezése, a „szellem” üldözése során jut el ide, és aközött, *ha eleve benne van*, ha moccanni sem tud belőle. Az utóbbi változattal kapcsolatban lásd például Martin Buber tanulmányait a haszidizmusról, vagy *A Talmud könyvei*-ben szereplő példázatot:

„Szimláj rabbi a következő Biblia-magyarázó előadást tartotta: „Hatszázötvenhárom parancsolatot adott Isten Mózesnek...” „Jött Dávid és tizenegyre csökkentette a számukat, amint írva van...” „Jött Jezsás próféta és hatra csökkentette a számukat, amint írva van...” „Jött Micha próféta és háromra csökkentette a számukat, amint írva van...” „Később Jezsás próféta kettőre csökkentette a számukat, amint írva van...” „Jött

Ámós próféta és egyre csökkentette, amint írva van (Ámós 5.4.): »Mert így szól az Örökkévaló Izráel házána: Keressetek engem, hogy éljete. « Rab Nachmán bár Jiczhák ellenvetette: Talán e vers úgy értendő: Keressetek engem az egész Tórával? Hanem: Habakuk próféta jött és egyre csökkentette, amint írva van (Habakuk 2.4.): »Az igazságos hűségében él.«”

A misztikumról – pontosabban: ama hajszálvékony érintkezési felületről – persze nem lehet beszélni, de ami sokkal furcsább, két modern írásmagyarázó, Franz Kafka és Ludwig Wittgenstein azt állítja, hogy hallgatni sem lehet róla.

„A különös az, hogy – ha már egész helyénvalónak találok, hogy valaki az arra irányuló kísérletet, hogy kételyekkel összezavarják az alapokat illetően, az »Értelmetlenség!« szóval elutasítja – akkor helytelennek tartom, hogy amikor meg akarja magát védeni, ehhez például a »Tudom« szót használja.” (Wittgenstein: *A bizonyosságról*, 498. passzus.)

„Úgy tűnik, mégiscsak tudom: képtelen vagyok tévedni például a saját nevemben! Ez fejeződik ki a következő szavakban: »Ha ez hamis, akkor örült vagyok.« No jó, csak hogy ezek szavak; azonban milyen hatással van ez a nyelv alkalmazására?” (572. passzus.)

„Mint láthattuk, Wittgenstein érvelésében az egyik leggyakrabban előforduló kifejezés az »értelmetlenség«. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a wittgensteini terápia célja, hogy eltérítse olvasóját az értelmetlen nyelvhasználatról.” (Neumer Katalin: *A bizonyosságról*-kötet utószava.)

Ehhez azonban az a kiegészítés fűzhető – talán csak némi hangsúlyáthelyezésről van szó –, hogy Wittgenstein az úgynevezett értelmes nyelvhasználatról is megszabadít bennünket. Elpattanások sorozatából álló körös gondolatmenetében a 23. passzusról a 24. passzusra ugorva a következő kérdést teszi fel: „Hogyan is nézne ki egy efféle kétely?”

A probléma többször visszatér. Például: „De ha kételkedne valaki benne, hogyan mutatkozna meg kételye gyakorlatilag? És nem hagyhatnánk-e nyugodtan kételkedni, hiszen ez semmilyen eltérést nem okoz?” (120. passzus.) A kérdésre nincs válasz. *A kérdés és a válasz*.

„Vannak olyan esetek, hogy amidőn valaki abban kételkedik, amiben mi nem, akkor az ő jeleit nem tudjuk biztonságga a kétely jeleként érteni.” (154. passzus.)

„Elgondolhatnám, hogy egy másik emberben ezt megfigyelem?” (518. passzus.)

„Meg kell fontolnod, hogy egy nyelvjáték, mondhatni, valami előreláthatatlan. Úgy értem: nincs meg-alapozva. Nem ésszerű (vagy ésszerűtlen). Itt áll – mint életünk.” (559. passzus.)

Vagyis a fiatalkori, klasszikussá vált, aranyköpésként használt mondás helyére: „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”, az öregkori műben a következő kérdés kerül: „hogyan is nézne ki egy efféle kétely?”. S ez a kérdés talán az aranyköpés pontosabb értelmezésére is alkalmas. Vannak nyelvjátékok, melyeknek ismeretlen a határa. A logikus és az illogikus határa kije-

lölhetetlen. A misztikum a beszédben is „megmutatkozik”. Az, amit a logikai pozitivisták kiirtottak (s ami után az életfilozófusok sóvárogtak), itt van, meg sem lehet szabadulni tőle.

De a legkülönösebb mégiscsak az, hogy ha Wittgenstein képes volna *elfelejtkezni* az igaz, helyes, értelmes stb. kijelentésekkel kapcsolatos problémáiról, vagyis ha nem volna eleve ott, ahol e problémák vonzásától nem lehet megszabadulni, akkor stílusának száraz misztikája egyszerűen semmivé foszlana.

„A hit annyit tesz, mint: felszabadítani magunkban az elpusztíthatatlant, vagy helyesebben: elpusztíthatatlannak lenni, vagy helyesebben: lenni. « A magunkban hordozott elpusztíthatatlan lényeg felszabadításáról azonban »a hazugság világában« nincs módunk hiteles közléseket tenni.” (Nyíri Kristóf: *Wittgenstein és Kafka; A monarchia szellemi életéről*. A Kafka-aforizmát itt Nyíri fordításában idéztem, de *Az én cellám*-ban is szerepel.)

Talán ugyanilyen joggal hangsúlyozható, hogy még egy valamire nincs mód a karkai világban: *nem* tenni

hiteles közléseket. A „lényeg” mintha nemcsak „elpusztíthatatlan” volna, hanem elkerülhetetlenül „fel is szabadulna”. Hiszen ez a „lényeg” – lásd a következő néhány aforizmát – éppúgy nem „bennünk”, mint ahogy nem is „kívülünk” van:

„Előrelépésben hinni annyi, mint nem hinni, hogy valaha is előreléptünk már. Ez nem hit.”

„Elérendő célul tűzni ki a tudást; ez is a tudás tényének elferdítésére irányuló próbálkozás.”

„A tudás már a miénk. Aki nagyon igyekszik megszerezni, gyanús, mert mintha éppen szabadulni igyekezne tőle.”

És most még egyszer gondoljunk vissza arra, amit Kafka az »önfeledtséggel» kapcsolatban mond. Túl késő van. „A tudás már a miénk.”

Ismeretes, hogy a Talmudban egy kérdésre gyakran egy másik kérdéssel válaszolnak.

Kérdés: hogyan élhető át az Írás szelleme?

Válasz: hogyan is lehetne megszabadulni tőle?

Labancz Gyula / FELIRAT

sír-kő-talon
míg ki nem játszanak
nem nyughatom

JÓZSEF

Késik az eső
előre küldi a szelet
fáraóhangyák gyülekeznek

Kilábalok a hallgatásból
a hegyi utat verssel rövidítem meg

Siralmas az ha a bölcsék válaszolnak

Kabátom csuklya-piramisába temetkezve
szívem fölött imádkozó kenyér

MÓZES A XX. SZÁZADBAN

Kifogy fiú a fényből.
Inni, haza, Nílushoz szalad.
Part kétoldalán sós ízű móló,
elem rézszalag. Nyelvét, –
o, ama kantáros jel,
rejtvényekben jöjjön így
elő, – vad áramláshoz tartja
és ime: el él vezet
csuklón forgó kora-
szülött-morzé. Évezredek.
Jelentik a gyönyörű
szikrázó bőrű lányok,
s remény választja el
sikolytól a félelmet.
Ritmikusan terhelt férfias
cezúra, jambikus has.
Lombig, fűig, gyökérig,
lealjasul sötétben a nap.
Volt szerencsém! + Meghaltam...
Passió: IzraelItália.

ÁLMOMBAN

Visszabeszél a kő
vízből locsogó nyelvvel
Jákoknak vélte magát
álmomban lefüleltem